

Harry Braverman en de arbeid in het monopoliekapitalisme

► *André Mommen*

De publicatie van *Labor and Monopoly Capital*¹ in 1974 maakte van de autodidact Harry Braverman in linkse kringen van arbeidssociologen een beroemdheid. Zijn studie stond immers haaks op het algemeen beleden dogma dat de moderne industrie steeds meer behoefte had aan beter geschoolde en getrainde arbeiders, waarna de technologische vooruitgang ons naar een postindustriële aards paradijs met vooral veel vrije tijd zou leiden. Daartegen werd al in de jaren zestig gereageerd door vooral de nadruk te leggen op de vervreemding die afstraalde van de toen nog prille consumptie-maatschappij. De kritiek van Braverman op het kapitalisme was niet filosofisch, maar economisch. Hij toonde op basis van Marx en diens *Das Kapital* aan dat we, sinds het begin van de twintigste eeuw de industriële productie én de kantoorarbeid onder invloed van de nieuwe managementstructuren opgezet door het kapitaal, steeds meer onderworpen werden aan een consequent ontscholingsproces. In welke mate is de stelling van Braverman (en Marx) nog geldig?

Vandaag zal niemand Bravermans stelling nog durven tegenspreken. De "ontscholing" in de zin van het verlies aan autonomie op de werkplek is met het handelen naar eigen inzicht bij het oplossen van problemen op de werkvloer door de invloed van de automatisering en de computers alsmatig toegenomen. Het klassieke geschoolde kantoorwerk is verdwenen. De bankfilialen waar tot voor kort een leger van witte boorden werkte, sluiten. De fabrieken zijn nu volledig geautomatiseerd. Elk vleugje autonomie is met de computer die alles registreert, verdwenen. Alleen in de reclame wordt nog hoog opgegeven van het gezegende maatwerk. Maar de toetjes zijn intussen wel allemaal volautomatisch in de plastic bekertjes gedaan. Wat is toegenomen, is de ongeschoolde dienstverlening met op kop de opruimers van

afval, de vakkenvullers, de vrachtwagenchauffeurs, de schoonmakers en de inpakkers van hamburgers. Als compensatie voor dit verlies aan volwaardige banen is er steeds meer management in de vorm van bewakings- en disciplineringspersoneel en van verkopers bijgekomen.

Bravermans inmiddels klassiek geworden studie ging niet uit van enquêtes of van participerende observatie om de objectieve en subjectieve aspecten van het leven van de industriearbeiders in kaart te brengen. De meeste empirische studies uit die tijd over de *blue collar worker* pretendeerden immers attitudes en percepties van arbeiders in de nieuwe fordistische bedrijven te meten met de al of niet geëxpliciteerde doelstelling om de industriearbeiders af te schilderen als tevreden mensen die op weg waren naar een zo begeerd kleinburgerlijk bestaan met dito aspiraties (vooral dan in de sfeer van de consumptie). De arbeiders aan de lopende band deden weliswaar geestdodende en vervreemde arbeid², maar doordat de lonen én de werkelijke koopkracht voortdurend waren gestegen, kon de tevreden *affluent worker*³ ontstaan. Een boterham met tevredenheid, zo luidde de welluidende slagzin. Daar klonk ook veel berusting in door, want de tevredenheid was het resultaat van het ontbreken van elk alternatief. Arbeiders hadden niets te kiezen, alleen maar te gehoorzamen. Arbeiders die staakten waren in feite verdwaalde schapen die zich overgaven aan irrationeel collectief gedrag. Gelukkig konden deze kwalen door middel van *human relations management* worden opgelost. De hang naar meer autonomie op de werkvloer werd trouwens afgedaan als een utopie nu de productielijnen steeds langer en gecompli-

ceerder waren geworden, terwijl de technologische vooruitgang de productie ging beheersen. Ingenieurs en technici hadden het voor het zegen en door het tijdmanagement streken controllers met een stopwatch op alle plekken neer.

Door de automatisering van de productieprocessen durfden sommigen dromen van een nieuwe arbeidersklasse die zich onderscheidde van de oude arbeidersklasse doordat deze laatste wél meer greep op het productieproces kon uitoefenen. De uit de PCF afkomstige Serge Mallet verwierf met deze opvatting een kortstondige roem.⁴ Hij meende dat de door Georges Friedmann⁵ geanalyseerde arbeidsdeling haar beste tijd had gehad en dat in de sector van de computers, de olieraffinaderijen en de elektronica reeds een nieuw tijdperk was aangebroken met arbeiders en technici die nu kwalitatieve eisen rond autonomie en participatie stelden, terwijl de proletarische achterhoede aan de lopende band af te kopen was met alleen maar loonsverhogingen.

De Amerikaanse trotskist Harry Braverman was na vele ambachten uiteindelijk bij de *Monthly Review Press* als uitgever terecht gekomen. De theoretische werken van Paul A. Baran en Paul M. Sweezy hadden op die manier zijn visie op het monopoliekapitalisme gevormd.⁶ Dat Braverman vooral Frederick Winslow Taylor⁷ (1856-1915) als exponent van het zogenaamde wetenschappelijk management daarna tot onderwerp van zijn studie nam, lag nogal voor de hand. Taylor en de principes van het *taylorisme* hadden de wereld veroverd. Tot in de Sovjetunie toe. Bravermans stelling luidde dat Taylor niet alleen de reorganisatie van het productieproces had beoogd, maar ook en vooral de oorlog aan het autonome vakmanschap van de gekwalificeerde arbeider had verklaard. Taylors oorlog tegen het "lanterfant" op de werkvloer was een opmaat voor het onder controle brengen van de arbeiders door het management.

Taylors systeem kan men in drie principes samenvatten. Ten eerste moet het management alle kennis en informatie in handen krijgen, wat erop neerkomt dat het arbeidsproces wordt losgekop-

peld van de arbeidskwalificatie. Ten tweede moeten de arbeiders ondergeschikt worden gemaakt aan het management dat dan ook alle beslissingen neemt en alle opdrachten verstrekt. Ten derde moet het management over een kennismonopolie beschikken wat toelaat om elke fase in het productieproces te controleren. Geen enkel detail, hoe klein ook, mag immers over het hoofd worden gezien of overgelaten aan de beoordeling van de individuele arbeider. Het management lost zelf

alle problemen op en voert, indien nodig, technologische veranderingen in die passen binnen dit managementconcept.

Volgens Braverman was deze managementrevolutie verbonden met het monopoliekapitalisme dat vanaf 1900 had getriomfeerd. De arbeidstaken werden voortaan genormeerd en gereduceerd tot de meest eenvoudige handelingen, waardoor de dekwalificatie van de arbeidskracht een feit werd. Daardoor kon het monopoliekapitaal het reserveleger van ongeschoolden aanboren zonder dat dit negatieve effecten

had op de arbeidsproductiviteit en kon men het verzet van de geschoolde arbeiders tegen de nieuwe arbeidsdiscipline breken. Het "wetenschappelijk management" triomfeerde als ideologie. In concreto betekende dit ook de militarisering van de arbeidskracht nu individuele arbeiders voor elkaar uitwisselbaar werden gemaakt. De managementrevolutie zou echter pas met de lopende band die in 1913 door Henry Ford in zijn autofabriek in Detroit werd ingevoerd, aan een triomftocht beginnen. Het tayloristisch concept legde alle beslissingen bij de managers met op de werkvloer arbeiders die alleen maar gestandaardiseerde taken moesten uitvoeren. De kwaliteit van de arbeid ging nu sterk achteruit. De oude werkplaatsen met hun meestersgasten, gekwalificeerde arbeiders en jonge hulpjes werden vervangen door productielijnen die de autonomie van de individuele arbeider vernietigden. De versnippering van de taken zorgde ervoor dat de arbeider nu totaal van het eindproduct werd vervreemd. Meteen werd ook de oude vakarbeiderscultuur vernietigd waardoor een homogene arbeidersklasse van "gespecialiseerde arbeiders" ontstond.

Door de automatisering van de productieprocessen durfden sommigen dromen van een nieuwe arbeidersklasse die zich onderscheidde van de oude arbeidersklasse doordat deze laatste wél meer greep op het productieproces kon uitoefenen.

De onderwerping aan het monopoliekapitaal had verstreckende gevolgen nu de arbeiders in het productieproces hun technische kennis hadden verloren. Kennis behoorde voortaan tot de exclusieve eigendom van wetenschappers en technici die naast het productieproces stonden en in dienst waren van het management om problemen op te lossen. Uitvindingen werden verricht in opdracht in laboratoria, niet meer op de werkvloer. Het monopoliekapitalisme controleerde nu de technologische revolutie zonder nog via de geschoolde arbeiders te moeten passeren.⁸

Braverman had zijn analyses in de lijn van Marx in *Das Kapital* geformuleerd. Marx had immers gesteld dat de kapitalistische verhoudingen de technologische ontwikkelingen bepaalden en niet omgekeerd. Het kapitalisme had zich ontwikkeld vanuit de huisindustrie en de manufacturen en daarna de arbeidsdeling en de specialisatie doorgezet. Door de mechanisering werd de spierkracht van de individuele arbeiders steeds meer overbodig gemaakt. Alle latere technologische veranderingen werden daarna volgens de behoeften van het monopoliekapitaal doorgevoerd. Taylor was in deze keten één van de ontwerpers van de strategie van het monopoliekapitaal om het hele productieproces te kunnen beheersen zonder nog in onderhandeling te hoeven treden met de arbeiders. Overal zag Braverman deze principes oprukken, tot in de kantoorarbeid toe waar weldra in het kader van de arbeidsdeling eveneens de laag geschoolde typistes en andere uitvoerende witte boorden binnenrukten. Ook hier voltrok zich een dekwalificatieproces.⁹ Alle reacties tegen deze tendens mislukten. Het taylorisme had gezegevierd.

De voortgaande mechanisering maakte het werk fysiek steeds lichter, maar verhoogde intussen wel de psychische belasting. Het algemeen verspreide vooroordeel dat de arbeidersklasse vandaag meer dan vroeger beter opgeleid en getraind is omdat dit tegemoet komt aan de grotere taakrijkdom, blijkt niet overeen te stemmen met de werkelijkheid. Dat komt doordat begrippen als “vaardigheid”, “training” en “scholing” erg vaag en veelal

niet te relateren zijn aan de concrete taken in het productieproces. De “gemiddelde” scholingsgraad van de arbeidskracht is ongetwijfeld toegenomen, maar dat heeft de *ontscholing* niet afgeremd. De arbeider blijft onderworpen aan de fabrieksdiscipline. Dat laatste staat los van begrippen als kwalificatie of scholingsgraad.

Eindelijk had men eens een kritische analyse van het arbeidsproces zonder te worden afgeleid door weinig relevante “filosofische” vragen over het klassenbewustzijn of het probleem van de vervreemding.

Taylor had dat alles goed begrepen toen hij voor zijn experiment bij de Bethlehem Steel Company een domme en flegmatische (Taylor noemde hem Schmidt¹⁰) boven een intelligente arbeider had verkozen. Die domkop zou immers beter geschikt zijn om te worden geïnstrueerd tot het verrichten van repetitieve handelingen. Schmidt kon hierdoor de productie fors doen toenemen, wat hem daarna een loonsverhoging van 60 procent opleverde.¹¹ Taylor meende nu dat men bij het selecteren van het werkvolk zorgvuldig moest te

werk gaan, dat men gemakkelijk ongeschoolde arbeiders kon inzetten én dat men de productiviteit kon doen stijgen.¹²

In het door Taylor beschreven geval ging het om de staalindustrie waar uiteraard nog veel lichaamskracht te pas kwam. Dat veranderde echter met de invoering van de lopende band die het werk verlichtte doordat er geen zware onderdelen of werktuigen meer moesten worden versleept of getild. De band stond ook toe dat alle taken konden worden opgedeeld. De klok duidde voortaan niet alleen maar het begin en het einde van de arbeidsdag aan, maar bepaalde ook het arbeidstempo. Het management kon tot op de seconde precies uitrekenen hoeveel arbeidstijd er nodig was voor de fabricage van één auto, radio of koelkast. De kostprijsberekening werd hierdoor herleid tot een eenvoudige administratieve handeling. Dit alles lag volkomen in de verwachting van de massaproductie voor de consumptiemaatschappij.

Braverman noteerde dat door deze revolutie in de organisatie van de productie ook een revolutie in de reproductie van de arbeidskracht plaatsvond.¹³ De arbeider als individu werd voortaan aan de wetmatigheden van de markt onderworpen,

inclusief zijn gezin. De behoeften van het kapitaal vertaalden zich nu in de levensstijl van het arbeidersgezin.¹⁴ Het management wilde voortaan alle toevallige factoren uitschakelen. Onder die toevalligheden vielen uiteraard ook de gedragingen en keuzen van de arbeiders en hun gezinnen. Zo diende het zogenaamde “asociale gedrag” uitgebannen te worden.

In de Verenigde Staten kreeg Bravermans studie de nodige aandacht.¹⁵ Eindelijk had men eens een kritische analyse van het arbeidsproces zonder te worden afgeleid door weinig relevante “filosofische” vragen over het klassenbewustzijn of het probleem van de vervreemding. In de jaren zestig was men blijkbaar overvoerd geraakt door het mensbeeld van de toen zeer populaire Herbert Marcuse. Braverman had ook brandhout gemaakt van de ideologisch “neutrale” sociologische arbeidsstudies. Hij had tevens het taylorisme ontmaskerd als een pseudo-wetenschap in dienst van het grootkapitaal. Voorts vulde Braverman de reeds eerder gemaakte analyses van zijn leermeesters Baran en Sweezy over het Amerikaanse monopoliekapitaal erg concreet aan. Buiten de Verenigde Staten kreeg Bravermans studie minder aandacht.¹⁶ Tenslotte was de auteur een relatieve buitenstaander die zich vooral via literatuuronderzoek van zijn onderzoekstaak had gekweten in een periode dat het empirisme in de sociologie in Europa had gezegevierd. In Europa was de arbeidssociologie na de invoering van het Marshall Plan een respectabele wetenschappelijke discipline geworden. Voorts tilde niemand meer zo zwaar aan Taylor als ideoloog. Taylor had alleen maar principes geformuleerd die pasten in een algemeen moraliseringsoffensief gelanceerd door calvinistische moraalridders. The Principles of Scientific Management van Taylor kon men dus ook op een andere manier interpreteren. Dat had Braverman niet gedaan.

Over de werkelijke Taylor vernemen we bij Braverman niets. Dat is opmerkelijk. Taylor moet tot het ras van de oplichters in de consultancy hebben behoord. Wat hij beweerde, had hij veelal van anderen overgenomen zonder zijn bronnen te publiceren. Zijn successen op de werkvloer waren mythisch. In 1901 was hij zelfs bij Bethlehem Steel na een conflict ontslagen. Hij was een dogmatische gek of een monomaan die van zijn zendingstaken wilde getuigen. Zijn opvattingen kon men niet goedschiks overal toepassen. Dat veranderde pas met de lopende band. Maar dat implieerde ook het aanwerven van veel technisch per-

soneel, wat de organisatie log en duur maakte. Pas door de Eerste Wereldoorlog toen de gekwalificeerde arbeidskrachten naar het front gingen,¹⁷ kon de lopende band met behulp van staatskredieten in de nieuwe fabrieken worden doorgevoerd en ongeschoolde (vrouwelijke) arbeidskrachten worden ingezet.

Historici en feministen meenden dat Braverman geen gedegen bronnenonderzoek gedaan had en de verhoudingen tussen mannen- en vrouwenarbeid over het hoofd had gezien. Er was ook nog de economie van de (onbetaalde) vrouwelijke arbeid.¹⁸ Marxisten uit de diverse sekten vroegen zich af waar hier het klassenbewustzijn van de arbeiders was gebleven. Kon men op deze studie wel een revolutionaire strategie bouwen?¹⁹ Deze politieke aanvallen beletten niet dat Bravermans boek gedurende vele jaren op de literatuurlijsten van menige universiteit stond. De rechtlijnige betoogtrant die Braverman in zijn boek had aangehouden, charmeerde menige student. Bob Rowthorn²⁰ liet zich in de *New Left Review* geestdriftig over dit boek uit, terwijl Rod Coombs in hetzelfde blad een lange recensie pleegde met vooral veel lof voor het analytische gehalte van het boek van Braverman. Maar ook Coombs had wat meer aandacht voor de klassenstrijd gewild.²¹ Braverman schetste immers nogal een zeer eenzijdig en pessimistisch beeld van een almachtig management. Braverman kreeg al snel ijverige volgelingen.²² Er volgden symposia om dit ophefmakende boek te bespreken. Exegeten stortten zich op de oorsprong en de betekenis van het taylorisme en de kritieken erop.²³

Begin jaren tachtig was de hausse rond Braverman voorbij. Reagan en Thatcher bepaalden nu de politieke agenda, waardoor de aandacht naar andere prioriteiten, zoals de liberalisatie van de markten en de arbeidsverhoudingen, nieuwe industriële herstructureringen, invoering van nieuwe technologie (de microchip) en Japanse arbeidsverhoudingen (kwaliteitskringen, *lean production*). Toen bleek ineens dat de tayloristische en fordistische organisatievormen van het productieproces door het grootkapitaal konden worden ingeruild voor flexibele systemen met behulp van *outsourcing*, flexibele productielijnen, *just-in-time delivery* en delocalisatie.

Wat rest er tenslotte na bijna dertig jaar nog van Bravermans boek? Het tijdschrift *Contemporary Sociology* van de *American Sociological Association* noemde het in 1996 één van de tien invloedrijkste boeken

van de laatste 25 jaar.²⁴ John Bellamy Foster dacht dat het een classic of our time was.²⁵ De beperkingen van Bravermans studie werden niet meer verheeld.²⁶ Kortom, Bravermans verdienste is inmiddels tot de juiste proporties herleid.²⁷ Alsof er geen theorie van de dekwalificatie van de arbeidskracht bestaat, hebben vandaag in de boekhandel de boeken over computers en management de ruimte ingenomen.

Noten

1. Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital. The Degradation of Work in the Twentieth Century*, New York en Londen: Monthly Review Press, 1974.
2. Robert Blauner, *Alienation and Freedom*, Chicago: Chicago University Press, 1964, blz. 29.
3. John H. Goldthorpe, David Lockwood en Frank Bechhofer, *The Affluent Worker. Political Attitudes and Behaviour*, Londen: Cambridge University Press, 1968.
4. Serge Mallet, *La nouvelle classe ouvrière*, Parijs: Éditions du Seuil (Collection Esprit "La cité prochaine"), 1964.
5. Georges Friedmann, *Le travail en miettes*, Parijs: Gallimard, 1956. Friedmann, toen nog lid van de PCF, maakte een proefschrift over de industriële arbeid. Zie Georges Friedman, *Problèmes humains du machinisme industriel*, Parijs, 1946. Friedmanns leerling Alain Touraine publiceerde hierover ook, maar dan speciaal over de autofabriek van Renault in Billancourt. Zie diens *L'évolution du travail ouvrier aux Usines Renault*, Parijs: CNRS, 1955.
6. Paul A. Baran, *The Political Economy of Growth*, New York: Monthly Review Press, 1957; Paul A. Baran en Paul M. Sweezy, *Monopoly Capital. An Essay on the American Economic and Social Order*, New York: Monthly Review Press, 1966.
7. Frederick Winslow Taylor, *The Principles of Scientific Management*, New York en Londen: Harper & Brothers Publishers, 1911. De term "scientific management" was van de jurist Louis Brandeis, later rechter aan het *Supreme Court*. Taylor die een technische opleiding (*Stevens Institute of Technology*) had gevolgd terwijl hij als metaalarbeider en meestergast zijn boterham verdiende bij o.a. de *Midvale Steel Company*, was voorzitter van de *American Society of Mechanical Engineers* geworden nadat hij vanaf 1881 was begonnen te publiceren over de relatie tussen arbeidshandelingen en beloning. Zijn eerste vinding was het ontwerpen van een nieuwe kolenschop waardoor de productiviteit toenam. Hij behoorde dus tot het soort van aanvoerders van een beroepsgroep in opkomst die nog enig krediet moest verwerven bij de grote ondernemers. De calvinistische propagandist Taylor (naar het schijnt was zijn moeder actief geweest in de anti-alcoholbeweging) vatte vooral ideeën van anderen
8. Braverman, blz. 156.
9. *Idem*, blz. 57.
10. Deze typering mag verbazen, maar de kersvers geïmmigreerde Duitse arbeiders golden toen als voorbeelden van domme arbeidskrachten, hetgeen deze racistische uitgljider verklaart.
11. Taylor, *Principles*, blz. 44-47.
12. *Idem*, blz. 47.
13. Ook Gramsci had daar al op gewezen.
14. Braverman, blz. 271.
15. Robert M. Young, 'Braverman's Labour Monopoly Capital', in *Radical Science Journal*, 1974, nr. 4, blz. 81-93.
16. Er volgden wel vertalingen: *Travail et capitalisme monopoliste*, Parijs: Maspero, 1976; *Die Arbeit im modernen Produktionsprozess*, Frankfurt: Campus Verlag, 1980. Er is geen integrale Nederlandse vertaling voorhanden. De Werkgroep 2000 in Amersfoort vertaalde slechts één hoofdstuk.
17. Lenin die had kennis genomen van Taylors boek in Duitse vertaling (*Die Betriebsleitung, insbesondere der Werkstätten*, vertaling door Adolf Wallichs, Berlijn 1912, tweede druk), rapporteerde hierover voor het eerst in een artikel in de *Pravda* van 13 maart 1913. Lenin concludeerde uit de voorbeelden van Taylor dat dit systeem mogelijk maakte om de lonen van de betrokken arbeider ("Schmidt") te verhogen, maar intussen wel toestond om andere arbeiders te ontslaan en om voortaan nog alleen maar jonge en sterke arbeiders aan te werven. V. Lénine, 'Un système "scientifique" pour pressurer l'ouvrier', in *Oeuvres*, deel 18, Parijs en Moskou: Éditions sociales en Éditions du Progrès, 1969, blz. 618-619. Hij kwam er een jaar later nog eens op terug in *Poet Pravdy* (doordat de *Pravda* regelmatig verboden werd, moest men van naam veranderen) van

- 13 maart 1914. Lenin was toen lyrisch over de mogelijkheden van het systeem eens de arbeidersklasse de macht zou hebben overgenomen. Arbeiderscommissies zouden het werk verdelen en de benodigde arbeidstijd zou met factor vier verminderen. V. Lénine, 'Le système Taylor, c'est l'asservissement de l'homme par la machine', in *Oeuvres*, deel 20, Parijs en Moskou: Éditions sociales en Éditions du Progrès, 1959. Zie hierover de opmerkingen van de toenmalige Franse maoïst Robert Linhart, *Lénine, les paysans, Taylor*, Parijs: Seuil, 1976, blz. 84-116.
18. De redactie van *Monthly Review* nodigde daarom een aantal auteurs uit om bij te dragen aan een themanummer over Bravermans boek. Deden mee: Rosalyn Baxandall, Elizabeth Ewen, Linda Gordon, John en Barbara Ehrenreich, David M. Gordon, Joan Greenbaum, Nathan Rosenberg, Gelvin Stevenson, Batya Weinbaum, Amy Bridges, Donald D. Weiss en Harry Braverman. 'Technology, the labor process, and the working class', *Monthly Review. An Independent Socialist Magazine*, jg. 28, nr. 3, juli-augustus 1976.
 19. Schijnbaar los van het ontstaan van Bravermans werk was er in Duitsland de discussie over de "massa-arbeider" met betrekking tot "twee arbeidersbewegingen", namelijk die van de geschoolde vakarbeiders en de talrijker geworden ongeschoolde arbeidersklasse. Model voor dat debat stond Karl Heinz Roth, *Die "andere" Arbeiterbewegung und die Entwicklung der kapitalistischen Repression von 1880 bis zur Gegenwart. Ein Beitrag zum Neuverständnis der Klassengeschichte in Deutschland*, München: Trikont Verlag, 1977 (aangevulde druk). Zie ook Gisela Bock, *Die "andere" Arbeiterbewegung in den USA (I.W.W. The Industrial Workers of the World)*, München: Trikont Verlag, 1976. De syndicalistische en radencommunistische traditie was hier duidelijk present. Dat gold ook voor Toni Negri in Italië met zijn "massa-autonomie" en zijn kritieken op het eurocommunisme en het historisch compromis dat toen door de PCI aangehangen werd.
 20. Hij noemde het samen met het verschijnen van Ernest Mandel, *Spätkapitalismus* (Frankfurt: Suhrkamp, 1972) een van de belangrijke gebeurtenissen van die jaren. Bob Rowthorn, 'Late Capitalism', in *New Left Review*, nr. 98, juli-augustus 1976, blz. 59.
 21. Rod Coombs, 'Labour and Monopoly Capital', in *New Left Review*, nr. 107, januari-februari 1978, blz. 79-96.
 22. Bill Patry, 'Taylorism comes to the social services', in *Monthly Review*, jg. 30, nr. 5, oktober 1978, blz. 30-37.
 23. Jac Christis wees in een bespreking op het ontbreken in Bravermans boek van verwijzingen naar Cornelius Castoriadis en de groep rond *Socialisme ou Barbarie* (1949-1967). Christis geeft een (onvolledig) overzicht van het Braverman-debat. Jac Christis, 'Het Braverman-debat', in *Te Eufder Ure*, nr. 33, 1983, blz. 15-58; zie ook de positieve bespreking van Karl-Heinz Klär, 'Arbeit und Herrschaft im kapitalistischen Produktionsprozess: Theorie und Geschichte (Auch ein Beitrag zum Marx-Gedenkjahr)', in *Archiv für Sozialgeschichte*, vol. 23, 1983, blz. 487-522.
 24. Michael Buraway, 'A classic of its time', in *Contemporary Sociology*, jg. 25, 1996, nr. 2, blz. 296-299.
 25. John Bellamy Foster, 'A classic of our time: Labor and Monopoly Capital after a quarter-century', in *Monthly Review*, jg. 50, nr. 8, januari 1999, blz. 12-16.
 26. Zoals de "feminisering" van bepaalde sectoren en beroepen waar dan ogenblikkelijk de lonen dalen. Zie Vicki Smith, 'Braverman's legacy. The labor process tradition at 20', in *Work & Occupations*, jg. 21, 1994, blz. 403-422.
 27. Op 8-10 mei 1998 werd aan de *State University of New York* te Binghamton een conferentie gehouden over *Work, Difference and Social Change, New Perspectives on Work and Workers Two Decades after Braverman's Labor and Monopoly Capital*, met als sprekers o. a. Harry Magdoff, Giovanni Arrighi, Erik Olin Wright, enz. Een aantal papers verscheen in *Monthly Review*, jg. 50, nr. 8, januari 1999 met een biografische inleiding van Michael D. Yates, 'Braverman and the class struggle'.